

87

Հ

39

Ս. Ի. ԼԵՆԻՆԻՆՍԿԱՅԱ

ՍՏԵՓԱՆ ԽԱԼՏՈՒՐԻՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ-1927

9(47)

Խ-17Լ

24 JAN 2006

ԿՈՄՅԵՐԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

(ՊԻՈՆՆԵՐԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ)

30 MAY 2011

2-33

3(47)

Խ-171

Ս. Ի. ԼԵՇԶԻՆՍԿԱՅԱ

1910

PH

38067

ՍՏԵՓԱՆ ԽԱԼՏՈՒՐԻՆ

ՀԱՅԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ — 1927

10 SEP 2013

3008

Գրառեպար № 7բ. Հ. 485. Տիրած 4000.

Պետրատ յերկրորդ տպարան Յերևանում—47

3410. 84

I

ԻՆՉՈՎ ԵՅԻՆ ՊԱՐԱՊՈՒՄ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ-
ՆԵՐԸ

Դուք գիտեք, ընկերներ, վոր միապետության տապալումը և Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը մոտ ժամանակներս են միայն տեղի ունեցել: Բայց դեպի այդ հեղափոխությունները տանող ճանապարհը՝ տասնյակ տարիներով եր պատրաստվում և հարյուրավոր ու հազարավոր հեղափոխականների արյունով և վողողված ու նրանց վոսկորներով ծածկված: Այդ հազարավորների մեջ կային և յեզակիները. նրանք ուրիշների մեջ աչքի ելին ընկնում իրենց ուժեղ բնավորությամբ, իրենց գիտելիքներով և, վոր գլխավորն է, այն բանով, վոր հեղափոխությունն էր նրանց կյանքի միակ և ամենակարևոր գործը. նրանք այս գործի համար ելին ապրում և այն ավելի թանգ գնահատում, քան իրենց սեփական կյանքը:

Այսպիսի մի մարդ էր Ստեփան Խալսուրիկը:

Ստեփանը ծնվել է 1856 թ. Վլատկայի նահանգի Բուլշիյե ժուրավի գյուղում։ Մանկության որերում նա դպրոց եր հաճախում, իսկ յերբ պատանի դարձավ, ծնողները նրան հյուսնի աշկերտ տվին։ Ստեփանն ուշադիր մի մարդ եր դեպի աջն բոլորը, ինչով պարագում եր։ Իր արհեստը նա լավ սովորեց ու հիանալի վարպետ դարձավ։

Ստեփանը լենինգրադ գնաց (այն ժամանակ Պետերբուրգ ելին ասում) և գործարան մը տավ՝ աշխատանքի։

Այդ ժամանակ հեղափոխական շարժումը Պետերբուրգում արդեն սկսվել եր։ Գաղանի խմբակներ ելին հավաքվում, թուլցիկներ ելին տպագրվում, վորոնք կոչ ելին անում ժողովրդին՝ միանալ և տապալել թագավորին. ընդհատակյա ժողովներում քննության ելին առնվում բանվորական կյանքին վերաբերող բոլոր հարցերը. ձեռք ելին առնվում պայքարի միջոցներ՝ տերերի դեմ, ծանոթանում ելին արտասահմանի բանվորների կյանքին (1875 թ.)։

Բանվորական ավելի կարճ որվա կամ մեծ աշխատավարձի, առհասարակ, աշխատանքի լավագույն պայմանների համար մղվող պայքարը — սնեխական պայքար եր կոչվում, իսկ ցարական

կարգերի, միապետության դեմ մղվող պայքարը — ֆաղափական պայքար։ Ի հարկե, թե մեկը և թե մյուսը սերտ կերպով իրար են կապված, վորովհե և ցարի գահը գործարանատիրոջն եր պաշտպանում, իսկ գործարանատերը՝ ցարի իշխանությունը։

Մայրաքաղաք գալով, Ստեփան Սալտուրինը բանվորական կազմակերպության անդամ դարձավ, շուտով խիստ հռաջագիմեց և սկսեց ամենակարեւոր ու դժվարին հեղափոխական աշխատանքներ կատարել (1876 թ.)։

II

ԻՆՏՊՈՒՍԻ ՄԱՐԴ ԵՐ ՍՏԵՓԱՆԸ

Ստեփանը բարձրահասակ, նուրբ, դեմքով և հեղ ու գեղեցիկ աչքերով մի մարդ եր։ Սոսելիս նրա դեմքի վրայով ամաչկոտության մեղմ ժպիտ եր անցնում, վոր կարծեք թե ասում եր՝ «ներեցեք ինձ, չեթե յես վորեւ խոսքով ձեր սրտին կպտ»։

Դեմքից վոչ մի կերպ չեր կարելի հասկանալ վոչ Ստեփանի ուժեղ բնավորությունը, վոչ ել նրա մեծ խելքը։ Ավելի շուտ՝ նա մի հիանալի մարդ եր յերևում։

Ստեփանը սակավախոս էր, զուսպ և վոչ վորի հետ «մտերիմ» չէր:

Բայց սիրով էր զրուցում և հաճախ գնում էր իր ծանոթ ուսանողների մոտ՝ խոսելու այս կամ այն բանի, կարգացած գրքի և գիտական հարցերի մասին: Պատահում էր, վոր այս մարդուն ծանոթացնելու համար, ուսանողները վագեվորվում էին, իսկ Ստեփանը լուռ լսում էր և միայն յերբեմն այս կամ այն խոսքն էր հարցնում: Նա, ի հարկե, իր յեղբայր-բանվորների հետ էր մոտ, բայց նրանց հետ ել զուսպ էր մնում և իր սիրտը վոչ վորի առաջ բաց չէր առնում:

Չնայած այս բանին, նա ջերմ սիրում էր ընկերներին, հոգ էր տանում գործազուրկների համար աշխատանք ձարելու, նրանց գրքեր էր հասցնում, հաշտեցնում էր, գործերը գլուխ էր բերում և այլն:

Իրենց հերթին, ընկերները շատ էին սիրում նրան:

Բանվորական ժողովներում Ստեփանը հազվադեպ էր խոսում, բայց յերբ գուրս էր գալիս խոսելու, նա կրակոտ և խելացի լեր խոսում:

Յեվ միշտ էլ ընկերները համաձայնում էին

նրան, վորովհետև վոչ վոր գործերն ախպես լավ չգիտեր, վոչ վոր ամեն բանի մեջ ախպես չէր թափանցում, ինչպես Ստեփանը: Դեպի ամեն մի փոքրիկ բան ունեցած նրա անկեղծ նվիրվածությունը, սիրալիը ուշադրութունը, նրա մեծ զարգացումը — այս բոլորն Ստեփանի համար մեծ ազդեցություն էին ստեղծում ընկերների վրա: Պապահում էր, վոր Ստեփանն անհնարին գործ էր ձեռնարկում, բայց այդ էլ էր ոգուտ բերում: Այսպես, նա մտածեց կազմակերպել Պետերբուրգի բոլոր բանվորների գործադուլ. այս նշանակում է, վոր բանվորները միանգամից թողնելին աշխատանքը և, այդպիսով ստիպելին տերերին բարելավելու աշխատանքի պայմանները: Այն ժամանակ այս բանն անիրագործելի լեր այն պատճառով, վոր բանվորները կազմակերպված չէին, դեռ խավար էին և անգիտակից: Բայց Ստեփանը բանվորական մեկ ծալրամասից մյուսն էր անցնում, ծանոթանում էր բանվորներին, իմանում էր գործարաններում և ֆաբրիկաներում յեղած բանվորների թիվը, բանվորական որվա տևողությունը և այլն:

Այսպիսով, Ստեփանը տեղեկություններ էր ձեռք բերում բանվորների կյանքից: Ամեն տեղ, ուր Ստեփանը յերևում էր, բարձրացնում էր

բանվորների վոգին, շարժում եր նրանց մտքերը և կարծեք, թե նրանց արթնացնում եր քնից:

Ստեփանի սիրտն առանձնապես այրվում եր, չեբը սկսում եր մտածել բանվորական այնպիսի կազմակերպության վրա, վորը կարողանար ընդգրկել Ռուսաստանի բոլոր քաղաքները: Նա այնքան եր հավատացած, թե այս բանը շուտ կիրագործվի, — հարկավոր ե միայն գործի կաշել, վոր իր խոսակցին ել եր վարակում իր հավատով: Բայց Ստեփանն այն մարդկանցից չեբ, վորոնք ձեռքերը ծալած՝ անձնատուր են լինում անուրջներին: Նրա մեջ ուժերը չեփ եյին գալիս և նա խոսքից գործի չեբ անցնում: 1878 թ. ամառը, քառասունհինգ տարի սրանից առաջ, Ստեփանն ուղևորվեց Վոլգայի կողմերը, գործարանից գործարաններ անցնում և բանվորների մեջ հետաքրքրություն արթնացնում դեպի հեղափոխական գործը: Այնտեղից նա պատրաստվեց Ուրալի կողմերը գնալու, բայց Պետերբուրգի բանվորները նրան յետ պահանջեցին: Պետերբուրգում նա ավելի հարկավոր եր:

Մի քանի ամսից հետո ծնունդ առավ «Հյուսիսային Ռուսաստանի Բանվորական Միութչունը» (1878 թ.): Այս միութչան մեջ մտան հրմուտ հեղափոխական բանվորները: Առաջին իսկ

շաբաթներից «Միութչուն»-ը 200 անդամ ունեցավ: Առաջին անգամ Ռուսաստանում հնչեց այն աղղը, թե ռուսական բանվորներն իրենց շահերը չեն ջոկում բոլոր լեռկիրների բանվորների շահերից:

«Միութչուն»-ը քաղաքական ազատութչան պահանջ առաջադրեց:

«Միութչան» հոգին Ստեփանն եր:

Այդ ժամանակ հեղափոխական բանվորները վորոշեցին գաղտնի թերթ հրատարակել և թերթի ապագա խմբագիր՝ միաձայն Ստեփանին ընտրեցին:

Ստեփանը պետք ե դեկավարեր թերթը, տըպագրութչան համար հոգվածներ ընդունեբ ու նյութեր ընտրեբ և այլն: Յենթադրվում եր, վոր այդ թերթում բանվորներն իրենք պետք ե գրեն իրենց կյանքից, պետք ե անեն այն, ինչ վոր հիմա ամբողջ Ռուսաստանում բանթղթակիցներն են անում, այսինքն՝ բանվորական թղթակիցները: Բայց այն ժամանակ այդ պործը բանվորական կյանքում բոլորովին նոր բան եր և կառավարութչունից գաղտնի միայն կարելի չեբ վարել:

Բայց մի դեպք պատահեց, վորը փոխեց

Ստեփանի ծրագրերն ու նրա ամբողջ գործունեյութիւնը նոր ընթացք տվեց:

Ահա թե ինչպես պատահեց այդ:

III

ՏԵՐՐՈՐ

Այն ժամանակվա հեղափոխական խմբակները քաղաքում՝ բանվորների ու յերիտասարդ ուսանողների մեջ եյին պրոպագանդա մղում, գլուղում՝ գյուղացիների:

Բայց ցարական իշխանութիւնը կատաղաբար դիմադրում եր հեղափոխականների գործունեյութիւնը: Նրանց հետամտում, բանտ ելին նստեցնում, աքտորում, մահափորձի եյին յենթարկում: Հեղափոխութիւնը պահանջում ե հեղափոխական դասակարգից, վոր սա իր նպատակին հասնի բոլոր այն միջոցներով, վոր իր ձեռքում ունի — գործադուլի, զինված ապստամբութիւն միջոցով, յեթե պետք ե, կռիւով, առհասարակ, բոլոր այն միջոցներով, վորոնք կարող են թշնամուն չքացնել և ջախջախել նրա ուժերը:

Այս բանն այն ժամանակ ե միայն հնարավոր, յերբ հազարավոր ու տասնյակ հազար աշ-

խատավոր ժողովուրդ ե մասնակցում հեղափոխական շարժմանը:

Բայց գործն այլ կերպ եր դասավորված խալտուրինի որով: Բանվորների ու գյուղացիների մեջ գիտակից հեղափոխականների թիվը դեռ քիչ եր. տեղ-տեղ հեղափոխական կայծեր եյին բռնկվում, վոր ցարական կառավարութիւնը ջանում եր տրորել, հանգցնել և բնի մեջ խեղդել հեղափոխական ծիւերը: Այն ժամանակ հեղափոխականներն ստիպված եյին մենակ պայքար մղել գաղտնի դավադրութիւնների միջոցով՝ ցարական առանձին բռնարարներին սպանելու:

Տերրորիստներն սպանում եյին նրանցից այնպիսիներին, վորոնք հատկապես շատ վնաս եյին հասցնում բանվոր-գյուղացիական շարժմանը: Յարական այդ արբանյակների խղճի վրա խորտակված շատ կյանքեր եյին ծանրացած:

Թագավորի սպասավորների սպանութիւնները քայքայում եյին ցարական կարգերը, իսկ ժողովրդական լայն մասսաների մեջ՝ հեղափոխական զգացմունք եյին արթնացնում: Բայց այդ, հեղափոխականների վրա կատարած բարբարոսութիւնների փոխարեն մի վրեժխնդրութիւն եր այդ և սպառնալիք՝ ցարական դահլճներին:

Ամենամեծ նշանակութիւնը թագաւորի սր-
պանութեանն էր տրվում, վորովհետեւ հեղափո-
խականները կարծում էին, վոր թագաւորի
մահը քաղաքական ազատութիւն կրերի, իսկ
քաղաքական ազատութեան ժամանակ բանվորա-
կան շարժումը կծավալվի ամբողջ Ռուսաստա-
նում:

Տերրորիստական գործի կատարումը հեղա-
փոխական կազմակերպութեան բոլոր անդամնե-
րին չէր կարելի հանձնարարել: Այն մարդը, վո-
րին այդպիսի գործ է հանձնարարվում, պետք է
անվեհեր լինի, վորովհետեւ նա գրեթե ուղղակի
մեռնելու յեր գնում. հանգիստ պիտի լիներ, վոր-
պեսզի կարողանար կշռադատել ամեն մի փոք-
րիկ բան, վոր վերջին րոպեին չկորցնէր իրեն-
տելուն, վորպեսզի բռնվելու և բանտարկութեան
դեպքում բերնից խոսք չթոցներ, ընկերներին
չմատնէր: Ստեփան Խալտուրինը, ի հարկե, ա-
մեն բանով համապատասխանում էր այսպիսի
գործ կատարելուն:

Մի անգամ հեղափոխականներին լուր տվին,
վոր թագաւորի պալատի համար լավ հյուան է
պահանջվում: Իսկույն միտք ծագեց Ստեփանին
պալատ ուղարկելու, վորպեսզի թագաւորի դեմ
սպանութիւն պատրաստի ու կատարի: Այդ ժա-

մանակ Ռուսաստանի թագաւորն Ալեքսանդր
յերկրորդն էր: Նրա դեմ արդեն մահափորձ ա-
րել էին, բայց անհաջող: Ստեփանը մտածեց,
տառանվեց, վորովհետեւ զիտեր, վոր անհաջողու-
թեան դեպքում բանտարկութիւններ, հալածանք-
ներ են տեղի ունենալու և հեղափոխականները
սաստիկ տուժելու յեն: Բայց, վերջի վերջո, հա-
մաձայնեց, խնդրեց ամեն ինչ խիստ զաղտնի
պահել, և մտով պալատ՝ հյուանութեան:

IV

ՍՏԵՓԱՆԸ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՊԱԼԱՏՈՒՄ

Իբրեւ լավագույն հյուան, Ստեփանը մուտք
ունէր թագաւորի բոլոր ոթյակները: Այդ ժա-
մանակ թագաւորը Պետերբուրգում չէր, Ղրի-
մում՝ իր ամարալին կայանումն էր:

Ստեփանն ամեն ինչ մեծ հետաքրքրութեամբ
էր աչքի անցկացնում: Պալատն իր ճոխութեամբ
զմայլեցնում էր: Ամենուրեք առասպելական հա-
րստութիւն էր թագաւորում: Թանկագին քարե-
րով զարդարված՝ արծաթե և վոսկե իրերի մի
պահեստ էր աչտեղ: Բայց Ստեփանին զարմաց-
նում էր պալատում թագաւորող սոսկալի ան-
կարգութիւնը: Բոլորը, մեծից մինչև փոքր, կո-

դոպտում եյին պալատն ու դուրս տանում՝ ինչ վոր կարողանում եյին: Վորպեսզի կասկած առաջ չգար, Ստեփանն ստիպված եր ուրիշներին հետ կենսամթերքներ գողանալ: Ի միջի այլոց՝ սպասավորին բոլորովին ել «թագավորավայել» չեյին վարձատրում. դժվար եր հասկանալ, վոր թագավորի լակեյներն ամսական ընդամենը ստանում եյին 15 ռուբլի: Գլխավոր մուտքից պալատ մտնելը դժվար եր նույնիսկ ամենաբարձր աստիճանի անձանց համար. միաժամանակ յետեի դռնից գալիս գնում եյին, ովքեր ուզում եյին, ոպասուհին անխտիր հյուրեր եր ընդունում, քեֆեր եր սարքում և հաճախ թողնում եր գիշերելու՝ յերկար նստած այցելուներին:

Նոյեմբերին սպասում եյին թագավորի վերադարձին:

Բոլորն ել հավաքվեցին:

Պահակն ուժեղացրին: Սկսեցին մաքրել ու կարգի բերել: Ստեփանին խեղդում եյին հյուսնի աշխատանքներով:

V

ՍՏԵՓԱՆԸ ՊԱՏՐԱՍՏՎՈՒՄ Ե ՊԱՅԹԵՑՆԵԼՈՒ

Ստեփանը կարողացավ լավ ծանոթանալ պալատի սենյակների դասավորմանը: Սեղանատունը,

ուր ամեն որ վորոշված ժամանակին թագավորը ճաշում եր և վորը յերրորդ հարկումն եր տեղավորված, գտնվում եր այն ներքնատան վրա, ուր հյուսներն եյին ապրում: Այս բանը Ստեփանին ձեռնտու յեր. նա հույս ուներ քիչ-քիչ՝ բավականաչափ գինամիտ փոխադրելու ներքնատուն, ուր ինքն ապրում եր, վորպեսզի պայթեցնելու համար խողովակները լցնել կիզանուտ բաղադրությունով և հարկավոր ըոպեյին բաղադրությանը կրակ տար և քար ու բանդ անել սեղանատունը:

Ստեփանը պալատ մտավ Ուոնեցկի նահանգի գյուղացու կեղծ անցագրով:

Վորպեսզի իր ծրագիրն իրագործած լինել, Ստեփանը բոլոր շրջապատողներին շատ մեծ վստահություն պետք ե ներշնչելը դեպի իրեն, պետք ե իր նկատմամբ ամենափոքր կասկածի տեղիք անգամ չտար: Յեվ Ստեփանը դերը տանում եր. նա իրեն՝ «գոեհիկ» եր ձևացնում, բոլորի վրա աչք եր չռում, ամեն բանի մասին այնպիսի միամտությամբ եր հարցնում, վոր թագավորի բոլոր սպասավորները ծիծաղում եյին նրա վրա: Բոլորը նրան խելքում-խրատում, քաղաքավարություն եյին սովորեցնում, բոլորն ել իրենց գերազանցությունն եյին ցույց տա-

լիս՝ «խամ մուժիկի» վրա: Իսկ Ստեփանը լսում
և անտաշ միամտի պես ականջի չետեն եր քո-
րում: Բոլորը նրա վրա ծիծաղում ելին, սակայն
մեծ համակրանքով ելին վերաբերվում: Ամեն
բան լավ եր գնում:

Ստեփանը դինամիտ եր փոխադրում պա-
լատ և դարսում իր գլխատակը:

Դինամիտն արտաշնչվում եր, թունավորում
Ստեփանի արյունը և նրան անտանելի գլխա-
ցավ պատճառում: Բայց Ստեփանն ամեն ինչ
տանում եր տոկունությամբ և անշեղ դեպի իր
նպատակն եր գնում:

Բայց հանկարծ մի դժբախտություն պա-
տահեց. մասնակից կվյատկովակուն, վորի հետ
Ստեփանը կապ ուներ, բանտարկեցին և խու-
զարկության ժամանակ նրա մոտից գտան Ձմե-
րային պալատի հատակագիծը, ըստ վորում, թա-
գավորի սեղանատունը կարմիր խաչով նշան եր
արված: Այս բանն իրարանցում առաջ բերեց
մայրաքաղաքի և պալատական ամբողջ փոստի-
կանության մեջ: Թագավորն արդեն Պետերբուր-
գումն եր: Խաչը, վորով պալատի հատակագծի
մեջ նշան եր արված սեղանատունը, պարզ ցույց
եր տալիս պալատում գոյություն ունեցող դա-
վաճանությունը: Սկսվեցին խստությունները:

Պալատում սկսեցին ամեն ինչ հետամտել, ամեն-
քի վրա կասկածել: Հյուանների սենյակը ժան-
դարմ դրին: Պահակավար գնդապետը հույս եր
դրել՝ գիշերային հանկարծակի խուզարկություն-
ներ կառարելու միջոցով դավաճանությունը յե-
րևան բերել: Յեվ մի գիշեր Ստեփանը սաստիկ
հուզված եր կատարված գիշերային խուզարկու-
թյունից. նրա բարձի տակ դինամիտ կար դրը-
ված:

Բայց ամեն բան հաջող անցավ: Դրանից
հետո Ստեփանը դինամիտը փոխադրեց սուղդու-
կի մեջ: Ամենից վատն այն եր, վոր, ներս ու
դուրս անելիս, պալատի բոլոր բանվորներին ու
ծառայողներին մանրակրկիտ խուզարկում ելին:
Ստիպված պետք եր խորամանկ միջոցների դի-
մել, վորպեսզի կարելի լիներ դինամիտը փոք-
րիկ կտորներով պալատը տանել: Ստեփանի հա-
մար ծանր որեք սկսվեցին: Նա թոքախտով հի-
վանդ եր, նրա նյարդերը լարված ելին մշտա-
կան հուզմունքով, վորը հույսից հուսահատու-
թյան եր անցնում, և անընդհատ ձևանալով: Հե-
ղափոխական ժելլաբովը, վոր Ստեփանի հետ
կապ ուներ, շտապեցնում եր՝ զործը շուտ վեր-
ջացնել: Բայց դեռ բավականաչափ դինամիտ
չկար, իսկ Ստեփանը չեր ուզում «գուցե»-ով

գործել, վորովհետեւ գիտեր, վոր թագավորն ազատվեր թե վոչնչանար, միևնույն է, պալթունը շատ անմեղ զոհերի կյանք պետք է արժենար: Ուստի նա կամենում էր բավականաչափ դինամիտ ձեռք բերել, վորպեսզի նաղդ կսրողանար գործել: Յեւ, չնայած բոլոր վերապրումներին, Ստեփանն իրեն ամուր էր պահում և շարունակում էր իր գերը հիանալի տանել: Նույնիսկ հյուանների ներքնատուն դրած ժանդարմն էլ Ստեփանին համակրանքով էր վերաբերվում, իսկ պալատական լակեյները շարունակում էին ծիծաղել Ստեփանի գյուղական անշնորհք շարժ ու ձևերի վրա

— «Չե, ախպեր, չե, դրուստ է, կոկելու մեջ դու ենպես վարպետ ես, վոր լվի վոտքն էլ չի բռնի, համա իսկական վարժունք չես հասկանում»: («Լվի վոտքն էլ չի բռնի», նշանակում է, վոր կոկած տեղն աչքան կոկ է, վոր լվի վոտքն անգամ կսայթաքի: Կոկողի համար այս ամենամեծ գովասանքն է):

Դեպի Ստեփանն ունեցած վստահությունն աչքան մեծ էր, վոր նա շարունակում էր աշխատել թագավորի սենյակներում և, մի անգամ, չերբ թագավորը ժամանակից առաջ էր վերադառնում, դեմ հանդիման պատահեց նրան:

Վոստրիկանություն և պալատական սպասավորների մեջ մշտական խոսակցություն տեղի ունեւր՝ սոցիալիստների մասին:

«Այ թե կուգեյի տեսնել նրանցից մեկն ու մեկին հա՛, — ասում էր, որինակ, սպասավորներից մեկը: — «Իսկի չլլի, մի փողոցումն էլ ա պատահի, հա՛»: — Ախր դու նրան ինչ պտի ճանաչես, է, — առարկում էր Ստեփանը, — «խի՞, հո ճակտին գրած չի՞»: — «Չես ճանաչի»: Հե՛յ վախ գեղ, հե՛յ: Նա ենաեղ ձեռաց երևում ա: Ընենց ա գալիս, վոր ճամպա պտի տաս: Մեկ էլ են տեսար — զարկեց: Բանից չի վախենում, մուռթն ընենց բանցր ա բռնում, վոր կասես գիժ ըլի: Ընդրան ձեռաց կճանաչես, ախպեր»:

Նման նշաններով, ի հարկե, Սալտուրինի մեջ սոցիալիստ նկատել չեր կարելի:

VI

ՊԱՅԹՅՈՒՆ ՊԱԼԱՏՈՒՄ

Լուր տարածվեց, թե հյուաններին պետք է փոխադրեն և պալթունը հետաձգելն արդեն անհնարին էր:

Պալթեցներու համար հարկավոր էր, վոր միաժամանակ՝ թագավորը սեղանատանը լիներ, իսկ Ստեփանը՝ ներքնատանը — միայնակ, առանց

հակոյության: Պալման եր դրված, վոր յենթադրված ժամից հետո, յերբ տեղի պիտի ունենար պալթուներ, խալտուրիներ փողոցում պիտի հանդիպեր ժեկաբովին, և ժեկաբովը նրան մի գաղտնի բնակարան պիտի տաներ: Մի քանի որ շարունակ Ստեփանն անցնում եր ժեկաբովի մօտից, առանց բարեկեղև և մօսյլ կերպով շարտում եր. «հնար չկար»... «բան դուրս չեկավ» խոսքերը: Բայց, վերջապես փետրվարի 5-ի յերեկոյան Ստեփանը մօտեցավ փողոցում իրեն սպասող ժեկաբովին, բարեկեց նրան ու բոլորովին հանգիստ կերպով ասաց՝ «պատրաստ ե»: Մի վայրկյանից հետո լավեց զարհուրելի թնգյուն: Պալատում լույսերը հանգան:

Բայց թե ինչ կատարվեց այնտեղ, նրանց հայտնի չեր:

Վոչնչացած, արդյոք, թագավորը, վորի մահվան համար այնքան մարդիկ զոհաբերվեցին: Հեռվից նրանք տեսնում ելին, վոր շատ ու շատ մարդկանց են դուրս բերում պալատից. սպանվածներն ու վիրավորներն ելին դրանք (1880 թ.):

Ժեկաբովը խալտուրիներն շտապով տարավ գաղտնի բնակարան: Այստեղ միայն անցավ Ստեփանի լարվածությունը, նրա նյարդերը, վորոնք շարունակ ձգված ելին լարերի պես, կարծեք՝

թուլացան և նա զգաց իրեն անչափ հոգնած ու հիվանդ: Սակայն, հարց ու փորձ եր անում. բնակարանում զենք կա, արդյոք: «Կենդանի չեմ հանձնվի», ասաց նա:

Շատ շուտով հայտնի յեղավ, վոր թագավորն ազատվել ե: խալտուրիներ սոսկալի ցնցված եր անհաջողությունից ու բոլորովին հիվանդացավ: Բայց փոքր ինչ միջիթարվեց, յերբ լսեց, վոր թագավորի դեմ կատարած մահափորձը ցընցել ե ամբողջ Ռուսաստանը և գեթ ժամանակավորապես յերկիրն արթնացրել ե քնից:

Ստեփանը փոքր ինչ կազդուրվեց թե չե՝ իսկույն գործի անցավ:

Բայց գործարանային բանվորների և բանվորական կազմակերպությունների մեջ ունեցած իր գործունեությունը նա այլևս վերադառնալ չկարողացավ:

Ստեփանը տերրորիստի ճանապարհով զնաց ու մինչև վերջ չդարձավ այդ ճանապարհից:

Նրա ամբողջ հոգին արդեն այդ կերպ եր կառուցված: Այս դիրքում ել նա ընկավ:

VII

Ո՞վ եր ՍՏՐԵԼՆԻԿՈՎԸ

Թագավորի սպասավորները կաշվից դուրս ելին գալիս, վորպեսզի բռնեն և յերկրի յերե-

«ից չքացնեն հեղափոխականներին, բայց կասեցնել միապետութեան համար կործանարար հեղափոխականների գործունեությունը, ի հարկե, լավ չեն հաջողվում նրանց. վորքան շատ ելին ձնշուժ, այնքան շատ ատելություն ելին ստեղծում իրենց դեմ և, տաս թշնամի բռնելով, ուրիշ քսանն ելին վաստակում...»

Զինվորական դատախազ Սարեխիկովը նույնիսկ ցարական հոգեառների մեջ էլ բացառիկ դաժանություններ էր աչքի ընկնում:

Սկզբում նա կիևում էր գործում:

Նրա հրամանով՝ խուզարկություններն ու բանտարկությունները չեյին դադարում վոչ մի ուր: Ամենափոքր կասկածի համար բանտ ելին նստացնում ձերբերին ու մանուկներին. ընտանիքների հայրերին, ուսանողներին, բանվորներին, յերեխաներին, ըստ վորում կոպիտ վարմունքով, վախեցնելով, բարբարոսություններ անելով շատերին լացացնում, հուսահատություն ելին հասցնում: Վոչ մի ժամանակ ինքնասպանություն ախնքան փորձեր չեյին չեղել, ինչպես նրա ուրով: Յերբ պարզվում էր, վոր բանտարկյալի դեմ մեղադրական վոչ մի հանցանք չկա, Սարեխիկովն ասում էր.

— «Այն էլ բավական է, վոր յես համոզ-

ված եմ, թե դուք մեղավոր եք: Դատարանը կվճռի այնպես, ինչպես ինձ հաճելի կլինի»: Բանտարկյալներին յերկաթուղիներով ու նավերով ելին կրում: Բանտերն արագ լցվեցին: Սարեխիկովն իր դեմ կատաղի ատելություն ստեղծեց նույնիսկ հեղափոխական միջավայրից դուրս. առանձնապես խորը դայրույթ առաջացրեց 19 տարեկան Ռոզովսկու մահապատիժը: Նրան մահապատիժ յենթարկեցին միմիայն նրա համար, վոր նա չկամեցավ մատնել իրեն թուուցիկ տվող մարդուն:

Յարի կառավարության մոտ Սարեխիկովի գործունեությունն, ի հարկե, խրախուսանք ու յերախտագիտություն էր առաջ բերում: Թագավորն ինքը նրա հետ հարսբերությունների մեջ էր մտել: Նրան հանձնարարված էր հետաժտել և արմատախիլ անել քաղաքական հանցավորներին Ռուսաստանի ամբողջ հարավում:

Սարեխիկովն Ուլեսսա փոխադրվեց:

VIII

ՍՏՐԵԼՆԻԿՈՎԻ ՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1882 թ. մարտին Սարեխիկովը ճաշեց և դուրս յեկավ գրոսսավաչր (բուլվար)՝ զբոսնելու: Նա նստեց նստարանին:

Հեռվից նրան հետևում եր հեղափոխական
ժելվակովը:

Ժելվակովը կամացուկ մոտենում եր, սեղ-
մելով գրպանում ատրճառակը:

Յերբ Ստրենիկովը գլուխը շուռ տվեց, Ժել-
վակովը նշան բռնելով՝ կրակեց: Գնդակը կպավ
ծոծրակի աջ կողմին: Ստրենիկովը մի ակնթար-
թում կռացրեց գլուխն ու հենվեց նստարանի
թիկունքին:

Նա մեռած եր:

Անց ու դարձ անող ժողովուրդը զարման-
քից սառել եր տեղում: «Բռնեցեք, բռնեցեք:
Որը ցերեկով սպանեցին» — վերջապես ձայն առ-
վեց մեկը:

IX

ԽԱՆՏՈՒԹՅՈՒՆԻ ՄԱՍՆԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այդ ժամանակ Ժելվակովը կարողացավ թրու-
շել այգու ցանկապատից և նեղ ու կլոր զառի-
վալրով, նետի պես, սլանում եր ներքև — դեպի
Նավահանգստի փողոցը:

Նրան հետապնդում էին, ճանապարհը կրա-
րում, բայց կատաղի հերոսությունով կրակելով,
նա պաշտպանվում եր հետապնդողներից: Յեվ,
յերբ յերկու ատրճառակից ել կրակեց բոլոր

փամփուշտները, դանակը հանեց ու սկսեց զա-
նակով պաշտպանվել:

Ժելվակովն արդեն հասվե-հաս եր զառիվաչ-
րի տակին, ուր նրան սպասում եր ձիակառքը:
Կառավարի տեղում նստած եր Ստեփան Խալ-
տուրինը: Զառիվալը, վորով փախչում եր Ժել-
վակովը, վերջում նեղանում է, և Ստեփանը հաս-
կացավ, վոր այստեղ Ժելվակովին կըրջապատեն
հետապնդողները: Ստեփանը թռավ կառքից և
ատրճառակը ձեռքին բռնած՝ վազեց, ընկերոջն
ազատելու, բայց առաջին իսկ քայլափոխում սայ-
թաքեց: Վոստիկանական գործակատարն ու նա-
վահանգստի մի քանի բանվոր վազեցին նրան
բռնելու: — «Թողեք, չես սոցիալիստ եմ, չես ձեռ
կողմն եմ», — գոչեց Խալտուրինը: — Բանվորները
մի վարկյան կանգ առան, բայց գործակատարը,
վոր անձոռնի, վիթխարի սրիկայի մեկն եր, վրա
պրծավ Ստեփանին, ասելով. — «Այ դու մեռնես
թե՛ մեր կողմն ես հա՛» — «Ի հարկե, վոչ թե քեզ
պես զարշելու կողմը, այլ դժբախտ բանվոր ժո-
ղովրդի կողմը», — պատասխանեց Ստեփանը, հա-
զիվ շունչը պահելով:

Վոստիկանությունը վրա հասավ, Ստեփա-
նի ձեռքերն ամուր վոլորեցին ու թռկերով կապ-
կապեցին: Յերբ Ժելվակովը տեսավ, թե ինչ է

կատարվում կողքի մոտ, ճանապարհը փոխեց ու շարունակեց ուրիշ կողմի վրա փախչել, վորքան ուժ ունեւր: Բայց ուժերն արդեն սկսում էին դաժանանել նրան: Ձինոջիկ Իգնատովիչը, վոր նրան հանդիպեց իր ճանապարհի վրա, հարձակվեց, վոր ժելվակովի առաջը կտրի: Ժելվակովը մի վայրկյան կանգ առավ, բայց այդ վայրկյանը ճակատադրական վայրկյան էր: Հետապնդողները հասան նրան, շրջապատեցին, վայր գլորեցին ու կապկապեցին:

Յերկու կալանավորներին ել իսկույն վոստիկանատուն տարան:

X

ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿՐԱՆՔԸ

Սպանության լուրն արագ անցավ քաղաքի վրայով: Սկզբում լուրերը հակասական էին: Իսկ չերբ իմացան, վոր սպանությունը «քաղաքական» է և վոր Ստրենիկովն է սպանվել, սկսեցին համակրել համարձակ տերրորիստներին:

«Յեթե իմանայինք, կպրծացնեինք», — ասում էին նավահանգստի բանվորները:

Իգնատովիչը, վոր ոգնել էր ժելվակովին բռնելու, հիվանդացավ խղճի խայթից: Քաղաքում մեծ իրարանցում սկսվեց: Շատերն զբո-

սավայր ելին շտապում, անցքի տեղը տեսնելու, ուրիշները՝ վոստիկանության առաջ էլին հավաքվում: Ամենուրեք շրջագայում եր հեծյալ վոստիկանությունը: Այն շենքին, ուր կալանավորներն էլին գտնվում, անդադար մոտենում էին իշխանության բարձրաստիճան ներկայացուցիչները: Կալանավորներին ամբողջ որը հարցաքննում էին:

Բայց ժելվակովը հրաժարվում եր պատասխանելուց, մինչև վոր նրան չասեցին, թե սպանված է, արդյոք, Ստրենիկովը: Նրան այդ ասացին. — «Դե, հիմա ինչ ուզում եք՝ արեք ինձ»: — Սակայն, հարցաքննության ժամանակ հնաշուկեց իմանալ՝ վոչ այն, թե ովքեր են նրանք, վոչ ել նրանց իսկական անունները: Պարզ եր, վոր պետք է թագցնելին, վորպեսզի իրենց հետքերով չկարողանային գտնել մյուս հեղափոխականներին — կազմակերպության ընկերներին:

Հենց նույն գիշեր նրանց փոխադրեցին քաղաքային բանտի նկուղի հարկը: Նույն այդ բանտում նստած էին քրեական հանցանքների — սպանությունների, կողոպուտների համար կալանավորվածները, և սրանք անգամ մեծ համակրանքով վերաբերվեցին Ստրենիկովի սպանող-

ներին, նույնիսկ նաեւ հուղում եր այդ հերոսներին համարձակությունն ու անվեհերությունը:

XI

ԳՍԱՐԱՆՐ

Մի դատարան, վոր տեսնված չեր նույնիսկ անորենք Ռուսաստանում, դատում եր Ստրելնիկովի սպանողներին:

Խոր գիշերին, ինչ վոր մի անհայտ տեղում հավաքվել եր դատարանը, բոտ վորում դատավորները նշանակված էին իշխանության քմահաճույքով: Ամեն ինչ կատարվում եր խիստ գաղտնագործի:

Չնայած այս բանին, հաջողվեց իմանալ, թե ինչ ելին խոսում գատապարայանները: Խալտուրինը հայտնեց, վոր նա Ողեսոս չեր չեկել բանավորներին կազմակերպելու նպատակով, բայց Ստրելնիկովը խանգարում եր նրա ճանապարհը և նրան ել հանձնարարվեց կազմակերպել Ստրելնիկովի սպանությունը: Հենց այդ ել իրագործել ե նա:

Ժելվակովը դատարանում համարձակորեն ասաց. «Ինձ կկախեն, բայց ուրիշները կզոհվեն, նրանց բոլորին դուք կախել չեք կարող»:

«Ձեզ սպասող վախճանից վոչինչ չի փրկի ձեզ»:

XII

ՄԱՀԱՊԱՏԻԺ

Թագավորից հրաման ստացվեց՝ անմիջապես կախել Ստրելնիկովի սպանողներին: Իշխանությունը վորոշել եր բանտում նստած կալանավորներից դահիճ ընտրել, վորոնք դատապարտված եյին տաժանակիր աշխատանքների: Բայց հեշտ չեր նրանց մեջ գտնել աչնախի մի մարդ, վորը ցանկանար ժահապատիժ կատարել Ստրելնիկովի սպանողների վրա: Բանտարկյալները կտրուկ կերպով հրաժարվում եյին, չհրապուրվելով խոստացած փողերով և նվերներով: «Տեղիցս ժաժ չգամ, շանսատակ լինեմ, թե եսքան նրանց ձեռ տամ»: — «Ավելի շուտ բոլոր զենքերն երին երին կխեղդեմ, քան թե նրանց ճկութեւ ելա կղիպցնեմ» — պատասխանում ելին կալանավորները: Բայց և աչնախ, գտնվեց մեկը, վոր համաձայնեց անարգ առաջարկին:

1882 թ. մարտի 22-ի լուսադեմին, ժամը 6-ին գուրս բերին Խալտուրինին և Ժելվակովին:

Ժելվակովն արագ բարձրացավ կախաղանի տախտակամածի աստիճաններով, համբարեց և ասաց. «14, ս, ինչ բարձր ե»: Նա ինքն իր ձեռքով հանգույցը վիզն անցկացրեց ու կախվեց:

Տանջված, թոքախտավոր Պալատուրիներն ըս-
տիպված եյին ոգնել: Դահլճը, վոր արիանալու
համար խմել էր, յերկար «մլոր եր անում» հան-
գույցի հետ: Նույնիսկ մահապատիժը կարգացող
սպայի գլուխն ել պտտվում էր, տեսնելով Ստե-
փանի հոգեարքի տանջանքները:

Ահա թե ինչպիսի հերոսներ ե ունեցել ու-
սական հեղափոխական շարժումը:

Յեզակի այդ հերոսները կրծքով եյին ճըն-
շում ուսական միապետութունը, վորը ծանր
լեռան պես կախված էր Ռուսաստանի գլխին:

Նրանք զարկվում եյին այդ լեռան սուր
քարերին մեռնելու համար, բայց նրանց ալ,
տաք արյունը հուժկու կովի յեր կանչում քնած
ժողովրդին:

Շուռ տալ այդ լեռը—ժողովրդական մասսա-
ները կարողացան միայն:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL 0415114

3008

ԳԻՆԸ 10 ԿՈՊ.

